

Ingyenes és térítéses szolgáltatások a magyar könyvtárakban

Szakirodalmi szemle

Rácz Ágnes

A *Tudományos és Műszaki Tájékoztató* hasábjain 1988-ban felháborodott hangú közlemény jelent meg arról, hogy a SZÁMALK szakkönyvtáraiban borsos használati díjakat vezettek be: „Az olvasóknak a vezetés írásos értesítésben hozta tudtára, hogy aki ezentúl továbbra is igénybe akarja venni ezeket a tárakat, az olvasóterem és a katalógus használatáért évi 200 Ft-ot, a kölcsönzés igénybevételéért pedig évi 500 Ft-ot kell fizetnie.” Ez a rendelkezés ellentmondott az érvényben lévő könyvtári törvényerejű rendeletnek, amelynek hatálya minden könyvtártípusra kiterjedt. A jelenség nyilván nem volt egyedi, mert a cikkíró megállapítása szerint „az ilyen eljárások már-már szokásjoggá váltak”.¹¹

Valóban: Egyre több könyvtár vezetett be bizonyos szolgáltatásaiért térítési díjat, és a szaksajtóban is szaporodtak az ezzel foglalkozó írások, áttekintések.²⁻⁶⁶ Sok könyvtáros adott hangot nemtetszésé-

nek, jogi és erkölcsi fenntartásainak a könyvtár demokratizmusára, az információhoz jutás szabadságára, az esélyegyenlőségre és 1976. évi könyvtári tvr. előírásaira hivatkozva. A tvr. szerint a könyvtári anyagok helybeni használata, valamint erre rendelt részének kölcsönzése, illetve a könyvtári rendszerre, a könyvtári hálózatok és együttműködési körök, valamint a könyvtárak gyűjtőkörére, állományára és szolgáltatásaira vonatkozó tájékoztatás díjmentes. Díjmentesen kell biztosítani a könyvtári anyagok eredetiben történő könyvtárközi kölcsönzését is. A további szolgáltatások igénybevételével, illetve a könyvtári anyag használatával kapcsolatban a tvr. lehetségesnek tartja a térítés bevezetését, de a térítési díjak mértékének megállapítását a kulturális miniszter hatáskörébe utalja.

Ezeket a rendelkezéseket a könyvtárak egyre kevésbé tudták betartani. Az egyre romló gazdasági hely-

zet következtében már az 1980-as években komoly kérdés volt a könyvtárak fenntartása, és meg kellett próbálni mindent, ami a finanszírozási gondokon enyhíthetett. Ez a tendencia a rendszerváltás éveiben még inkább felerősödött. A könyvtárügy központi problémájává vált az anyagiak biztosítása. Akarva-akaratlan egyre több könyvtár volt kénytelen szolgáltatásaiért pénzt kérni, vagy a korábbi jelképes térítési díjat emelni. S közben mindenki azon törte a fejét, hogyan lehetne a könyvtárak működéséhez, legalább a szinten maradásához szükséges pénzt előteremteni.

Fellángoltak a viták a finanszírozási lehetőségekről: mit kellene vállalnia a költségvetésnek, mit tud vállalni?; vállalkozzon-e könyvtár?; tud-e nonprofit szervezetként működni?; hogyan szerezzünk szponzorokat?; mit fizetessünk meg az olvasókkal? Vitakoztunk, hogy áru-e a kultúra és az információ?

Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a régi jogszabályi keretek között nem tud a könyvtár működni. A szakma új törvényt sürgetett, amelynek előkészítését hosszú szakmai viták kísérték.

A könyvtárak anyagi helyzete a 90-es években, kiútkeresés

A 90-es évek politikai, gazdasági társadalmi változásai a könyvtárügyet sem hagyták érintetlenül. Megdrágult a munkaerő (keresetnövekedés, a munkabér után fizetendő járulékok, személyi jövedelemadó); emelkedtek a dokumentumárak; felgyorsult az infláció. A szinten maradáshoz több pénzre van szükség, de a közpénzeket már nem szórják ellenőrizetlenül: a könyvtárnak bizonyítania kell társadalmi hasznosságát, és minél jobban tudja ezt tenni, annál nagyobb az esélye, hogy több támogatáshoz jut, persze csak akkor, ha a fenntartójának van miből adni.⁷

„Harc és küzdelem nélkül ma már egyetlen fillért sem lehet megszerezni” – írja Orosz Bertalanné

1996-ban a megyei könyvtárak gazdasági helyzetéről készített felmérése kísérőlevelében.⁸

Az információ áru vagy nem áru

A kultúra és az információ áru vagy nem áru voltáról szóló tanulmányok közül egyet emelünk ki, amely közgazdasági szempontból jogalapot nyújtott a térítéses szolgáltatások bevezetéséhez.⁹ Hoffmann Istvánné a *Könyvtáros* hasábjain bizonyítja, hogy „az információ az adathoz képest hozzáadott értékkel rendelkezik. A hozzáadott érték az adatot információ formájában eladható, szükségletet kielégítő szolgáltatássá vagy áruvá alakítja”. Az információ nemcsak nélkülözhetetlen, de piaci értékítéletnek kitett, vagyis eladható vagy eladhatatlan, olcsó vagy drága, verseny- vagy monopol-cikk, tehát áru. A könyvtárak működése során keletkezett adat, bibliográfia, dokumentum, szemle vagy tanulmány eltérő szükségleteket elégít ki, értéke változó, ami a megrendelő vagy felhasználó által pénzben kifejezett díj nagyságában jelenik meg. A gazdaságnak érdeke, hogy a forrásként szolgáló könyvtárak képesek legyenek a világban zajló mozgásokat nyomon követni és információkat szolgáltatni a megfelelő döntési pontokra. A könyvtári információ a gazdaság fejlődését szolgáló áru, aminek értéke, ára van. A könyvtár léte attól függ, mennyire képes megfelelni a társadalmi információrendszerben rá osztott feladatoknak, képes-e előállítani piacképes árut vagy szolgáltatást, s ezzel saját gyarapodását, szükségességét biztosítani. A könyvtáraknak a piac szereplőivé kell válniuk, ismerniük kell a piac, a használók igényeit, meg kell ismertetni a lehetséges vevőket a beszerezhető információkkal, meg kell teremteniük az értékesítés formáit, olyan arpolitikát kell folytatniuk, amely mellett nyereséggel végezhető és fejleszthető az információk termelése. Az információgazdasággal foglalkozó néhány szakember hangoztatta már ezeket a nézeteket, de a

80-as évek hivatalos könyvtárpolitikája és hagyományos könyvtárosi felfogása még inkább azt az elvet képviselte, hogy az információ nem áru.

A könyvtár mint nonprofit szervezet

A 90-es évek elején javaslatok születtek a szociális-kulturális szféra finanszírozási reformjára.

Fekete Gábor a Könyvtári Figyelő hasábjain 1990-ben¹⁰ azt szorgalmazta, hogy az intézmény- vagy költségfinanszírozást váltsa fel a nyilvánosan rögzített teljesítménynormákon alapuló szolgáltatásfinanszírozás, ahol a szolgáltatási teljesítmény mércéje az igénybevétel mértéke, a szolgáltatás pénzért történő értékesítésének lehetősége. A piacelvűség szerinte csak látszólag van ellentmondásban a könyvtári szolgáltatások ingyenes hozzáférhetőségének elvével. Ha a megfelelő állami támogatás hiányában a könyvtár csak töredékét tudja nyújtani annak, amire képes lenne, a könyvtár ingyenessége csak üres szólam. „A könyvtári szolgáltatások piaci közvetítése és az a követelmény, hogy e szolgáltatásokat a használók széles körben, jövedelmi helyzetüktől függetlenül igénybe vehessék, összhangba hozható. Ez az összhang ... a piaci és a nem piaci könyvtármodell pozitív elemeit egyesítő, úgynevezett szociális-piaci modellben teremthető meg. Ez utóbbit nonprofit modellnek is nevezhetnénk, abban az értelemben, hogy a könyvtár ugyan vállalkozásszerűen, szolgáltatásait értékesítve működik, bevételei azonban nem egy vagy több tulajdonos profitját gyarapítják, hanem teljes egészükben a könyvtári szolgálat fenntartására és fejlesztésére fordítatnak, s szolgáltatási igénybevételéhez az állam, illetve a helyi önkormányzat támogatást nyújt a használóknak.”

A nonprofit szféra jeles hazai könyvtári szakértője, *Alföldiné Dán Gabriella* megfogalmazásában a dokumentumhoz és információhoz való hozzájutás állampolgári jog, ezért a könyvtári rendszer működ-

tetése közfeladat: a könyvtári épületekben kell lehetővé tenni a használatot. A könyvtári tevékenység jellegét elemezve megkérdőjelezi, hogy a könyvtári tevékenységet szét lehet-e bontani a társadalom minden tagja számára szükséges, valamint csak az egyes társadalmi csoportok által igényelt és piacképes termékeké. A könyvtárhasználati költségeket nehéz kiszámítani, mivel nem lehet pontosan elhatárolni, hogy mi az a szolgáltatás, amit az egész közösségnek kell megfizetni, és mi az, amiért az egyes csoportok vagy egyének fizessenek.

Véleménye szerint nincs kizáró oka, hogy a könyvtárak nonprofit szervezetként működjenek, de a már kiépített ellátórendszer intézményeit nem célszerű teljes mértékben átalakítani és az alapellátást kiemelni az állami feladatok közül. Bizonyos feladatokat viszont lehetne nonprofit szervezetekbe delegálni. Az lenne a kívánatos, ha az ellátás finanszírozásába az államon kívül a civil társadalmat is be lehetne vonni, illetve a térítésért nyújtott szolgáltatásokból származó bevételeket a könyvtári alaptevékenységbe forgatnák vissza, ezzel pótolva az elégtelen költségvetési forrásokat.^{11,12}

A vállalkozó könyvtár

A gazdasági krízishelyzetből való kiútkeresés egyik útja – a mecénások, szponzorok felkutatásán túl – az volt, hogy a könyvtár jövedelmezőnek hitt vállalkozásokba fogott vagy legalábbis megpróbálta. A fagyaltárusítástól a használtruha-kereskedésen és az igazolványkép-készítésen át a terem-bérbeadásig sok mindent kipróbáltak a könyvtárak.

A kevésbé „profilidegen” vállalkozások között előkelő helyet foglalt el a könyvtárusítás. A balatonfüredi városi könyvtárban pl. megnyílt a Kossuth Kiadó könyvesboltja,¹³ a szentesi városi könyvtár (már 1987-ben!) a Múvelt Nép Könyvterjesztő Vállalattal, majd annak megszűnte után a helyi Áfészszal közösen üzemeltetett könyvesboltot.¹⁴

Antikváriumot nyitott a szentesi városi könyvtár¹⁵ és az ibrányi (akkor még) nagyközségi könyvtár.¹⁶ A pápai városi könyvtár nyomdai vállalkozásba fogott.¹⁷ Az ibrányi könyvtár terjesztette a helyi hírlapot is.¹⁸ Különböző tanfolyamok rendezésére is vállalkoztak a könyvtárak: a szentesi például vállalkozói szabadiskolát szervezett a városi és a városkörnyéki kezdő és leendő vállalkozóknak.¹⁹

A vállalkozó könyvtár helyzete sem rózsás. *Majtényiné Turi Katalin* így foglalja össze a könyvtárra váró pénzügyi nehézségeket: „*Félünk a jövőtől: az adóhatóság, a pénzügyi, könyvelési ésszerűtlen szigorítások olyannyira rányomják bélyegüket a tevékenységre, hogy ez kilátástalanná teszi helyzetünket (megszűnik a kedvezmény a kulturális cikkekre – ha alaptévékenységbe forgatjuk a bevételt, akkor is megadóztatják).*”

Önfenntartó könyvtár?

A szakma nagyobbik fele azonban nehezen volt meggyőzhető a vállalkozó könyvtár mindenhatóságáról. *Neményi László* igen szemléletesen fogalmazta meg ellenérzéseit: „*A vállalkozó szellem, a business behatolása a nonprofit szféra olyan intézményébe, mint a könyvtár, engem kezdettől ama mesebeli farkasra emlékeztet, amely először csak az egyik lábát kívánja bekönyörögni a kecskegödök házacskájába...*”²⁰ A szerző félti a közkönyvtárat attól, hogy használatának egykor jól átgondolt ingyenességét előbb-utóbb fokozatosan felszámolja, és még nagyobb lesz a baj, „*ha ez az erőszakos, nyereségorientált gondolkodás a döntés pozíciójából kiterjesztheti érvényességét a könyvtár mint információs és értékközvetítő intézmény gyűjtőkörére, ha ez a szűklátókörű, egyoldalú pragmatizmus behatol az állománygyarapítás gyakorlatába is, és mindinkább a napi kereslet igényeinek hullámvásárához igazítja*

azt – kritikátlanul vagy nem a szükséges kritikával. ... A finanszírozási gondokkal küszködő, megoldásokat kereső könyvtárvezetőknek éppúgy tudniuk érdemes, mint egyes vállalkozásaik sikerétől megittasult managereknek, hogy legyenek bármily ötletdúsak, merészek és zseniálisak a bevétel-teremtésben, ... a fenntartás költségének csak elhanyagolható hányadát, morzsáit képesek produkálni. Karón varjút – mint szoktuk mondani – már láthattuk, de önmagát fenntartó közkönyvtárat, mint nyereséges vállalkozást még soha, egyetlenegy sem!”

A kérdés az, hogy a könyvtári szolgálat (különösen a közművelődési könyvtári) mennyire lehet önfenntartó. A beszedett térítések hány százalékát fedezhetik a könyvtári költségvetésnek? A költségek milyen hányada származhat pályázatokon nyert pénzekből? A térítési vagy a könyvtárhászatali díjak megállapítása országosan egységes legyen-e, és ki állapítsa meg: a kormány vagy a települési önkormányzatok, illetve más fenntartók?²¹

Az világos, hogy a költségvetési források beszűkülése miatt a könyvtárak kénytelenek bevételt termelni, ráadásul egyre többet. „*Mind hangosabb követelés, hogy a könyvtári és tájékoztatási szolgáltatásokért a használó fizessen térítést. Ez ügyben ugyanannyi érv hangzott el az ingyenesség mellett, mint elene, s nagyon nehéz elvi álláspontot elfoglalni.*” Minden tényt és érvet figyelembe véve „*arra az állásfoglalásra juthatunk, hogy a nemzeti érdekekkel ellentétes a hazai könyvtári-információs szolgáltatások teljes piacositása, viszont méltányos, hogy a használók esetenként közvetlen módon is hozzájáruljanak az általuk igénybe vett szolgáltatásokhoz*” – fogalmazott *Papp István* 1994-ben.²²

Katsányi Sándor figyelmeztetett a térítéses szolgáltatások megállíthatatlan bővülésére: „*Az első külön díj megjelenése azonban egy megállíthatatlan folyamatnak a kezdetét is jelenti. Az ingyenesség "felbolyhosodása" ugyanis feltartóztathatatlan: minden évben megjelennek a még újabb, még vonzóbb és még drágább szolgáltatások, egyre bővül az anyagi szol-*

gáltatásért nyújtottak köre, s egyre szűkül az ingyeneseké. (A félreértést elkerülendő jegyezzük meg: ez a tendencia a nyugati könyvtárügyekben is jelen van. A gazdasági krízis csak gyorsítja és torzítja a folyamatot, a tendencia azonban a krízistől függetlenül létezik.) A könyvtárak mindezt tapasztalván riadtan megkíséreltek legalább eszmei rendet teremteni saját szakmai lelkiismeretük megnyugtatóására. Általában az alap- és többlétszolgáltatások eszmei kettéválasztásából indultak ki, az előbbit egyértelműen ingyenesnek nyilvánítva. Az elv tetszetős, csakhogy ahol elkezdődik a szolgáltatások áruvá válása, ott ezt a folyamatot többnyire nem az elvek, hanem a piaci viszonyok szabályozzák." A szerző az önköltséges szolgáltatások térnyerését helyénvalónak találja, ha „a könyvtár ezen az áron képes az állandó megújulásra, szolgáltatási körének bővítésére, képes rá, hogy a társadalmi kommunikáció egyik legfontosabb intézményévé fejlődjön. Az ehhez szükséges társadalmi dotációt meg is kapja.” A jövőt is elénk vázolja: „... meddig vezet a szolgáltatások önköltségesé válásának fokozatos tendenciája? E téren is létezik egy kritikus határpont, az átbillenési pont. Kezdetben az intézmények az ingyenesség elvi álláspontján állnak, s kivételképpen tesznek engedelményeket az önköltségesé rovására. Azonban az önköltséges szolgáltatások száma egyre növekszik, s elképzelhető egy határpont, amelyen túl már a szolgáltatások többsége önköltséges lesz, azonban – szociális vagy más megfontolásból – némely szolgáltatását, kivételképpen, továbbra is ingyen nyújtja az intézmény. Elképzelhető tehát a távolabbi jövőben egy olyan közkönyvtár, amely már nem áll védetten, kívül az üzleti élet törvényén, amelyben az információk nagy részét áruként szolgáltatják a vevőknek. Életerős, gazdag információközvetítő központként képzelhetők el ezek az intézmények, melyekben mindig meglesz az eltökéltség és az anyagi lehetőség arra, hogy teljesítsék egyik társadalmi szerepüket: mindenki szabadon juthasson az információhoz, még ha szociális, egészségügyi vagy egyéb szempont-

ból hátrányos helyzete ebben anyagilag meg is akadályozná.”²³

A térítéses szolgáltatások térhódítása

A térítéses szolgáltatások egyre szélesebb körben való megjelenése a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári osztályát már 1988-ban arra készítette, hogy állásfoglalást fogalmazzon meg egyes könyvtári szolgáltatások térítési díjairól.²⁴ Ez az állásfoglalás – amellet, hogy a könyvtárak fenntartását, fejlesztését, állományuk gyarapítását, megőrzését, feltárását és a lakossági alapszolgáltatások biztosítását állami költségvetési feladatnak tekintette, valamint a lakossági hozzájárulás bevezetését, illetve fokozását hosszú távon sem tartotta reális célkitűzésnek – kimondta, hogy „az állami költségvetés mellett – hangsúlyozottan csak kiegészítő forrásként – célszerű bevezetni az egyéni és társadalmi alapítványok, a közérdekű kötelezettségvállalás és hagyatékozás rendszerét. A könyvtárak fejlesztése és a könyvtárosok anyagi érdekeltségének érvényesítése indokoltá teszi, hogy egyes könyvtári szolgáltatásokat térítési díj fejében is forgalmazhassanak a könyvtárak. Az így képződő bevételek az állami költségvetés mellett szintén csak kiegészítő forrásként vehetők számításba.” Az állásfoglalás felsorolta a térítési díj ellenében előállítható szolgáltatások, illetve produktumok fő típusait:

- a) bibliográfiai szolgáltatások (tartalomjegyzék-másolat, regisztratív bibliográfia, annotált, referált bibliográfia, tömörítvény, témadokumentáció, szemle-tanulmány stb.);
- b) felhasználóra orientált szolgáltatások: témafigyelés saját vagy több könyvtár állományára alapozva, számítógépes adatbázisból nyert SDI, irodalomkutatás (de a katalógusból közvetlenül végzett tájékoztatásért nem szedhető térítési díj), eseti megrendelésre, számítógépes adatbázisból végzett retrospek-

tív keresés, megrendelésre végzett faktografikus szolgáltatás;

c) technikai jellegű szolgáltatások: másolatkészítés (xerox, hangzó- és videoanyag) és mikrofilmtechnikai szolgáltatás.

Az árbevételt hozó tevékenységek nem veszélyeztetik a költségvetésből támogatott alapfeladatok maradéktalan ellátását. Térítési díjuk alapja az információs piac kereslet-kínálat viszonya. A díj meghatározásánál arra kell törekedni, hogy a bevételek járuljanak hozzá a könyvtárak műszaki fejlesztéséhez, a könyvtárosok személyi érdekeltiségének megteremtéséhez, s biztosítsák az állami befizetési kötelezettségek teljesítését.

A minisztériumi állásfoglalásban megfogalmazódott egy újabb kényszerítő körülmény: az állami befizetési kötelezettség. Az állami vagy önkormányzati költségvetésből fenntartott könyvtárak költségvetését már eleve úgy határozzák meg, hogy a könyvtár bevételeinek egy – napjainkban egyre inkább növekedő – hányada nem a költségvetési támogatásból, hanem az intézmény saját működési és egyéb bevételeiből származik. E bevételek ki kell, hogy egészítsék a költségvetési támogatást, és alapját képezik a kötelező állami befizetéseknek (pl. a kulturális járuléknak).

1996–97-ben felmérték a dunántúli nyilvános könyvtárak helyzetét. A megyei és városi könyvtárak működését elemezve az látszik, hogy az új szolgáltatásokat többnyire eleve térítéssel vezetik be, pl. a video-, CD- vagy folyóirat-kölcsönzést vagy az információszolgáltatás különböző formáit. *„Ez utóbbiakat, elsősorban a fenntartók nyomására sok helyen térítésessé kellett tenni, a bevételi előirányzatok ugyanis jelentősen emelkedtek az elmúlt években. ...az 1990-ben csaknem teljesen ingyenes könyvtári szolgáltatási struktúra mostanra egy differenciáltabb pénzszerző mechanizmussá alakult át. Persze ebben is elsősorban a fenntartók a ludasok, hiszen rendkívüli mértékben emelkedtek a bevételi előirányzatok: mindössze négy olyan könyvtár van,*

*ahol az emelkedés mértéke 100% alatt van. A többieknél sokszoros az emelés: négyszeres, hatszoros, tíz esetben pedig tízszeres, vagy annál is több...”*²⁵

A fordulat már 1988-ban elkezdődött a megyei könyvtárak életében: mindenütt napirendre került a térítéses szolgáltatások ügye. Az észak-dunántúli régióban értekezleten tájékoztadtak a hálózati központokban alkalmazott térítésekről.²⁶ az éves olvasójegyért fizetendő beiratkozási díjat a régi szokás-jog szerinti jelképes összegről vagy jelentősen megemelték (pl. Győrben, Szombathelyen) vagy teljesen eltörölték (Veszprémben), kiterjesztették a kedvezményezett köre (a nyugdíjasok általánosan, de szórványosan a sorkatonák, a gyesen lévő kismamák és a 14 éven aluli tanulók térítésmentesen válhatnak olvasójegyvet); eltérő mértékű a késedelmi díj; rendszeres felszólítási tevékenység esetén a felszólítók postaköltségét is az olvasókra terhelik; egyértelműen térítésköteles szolgáltatásnak tekintik a reprográfiai szolgáltatásokat (nyomtatott és hangzó anyagok másolása), de dilemmát okoz, hogy csak könyvtári állományból, vagy hozott anyagról is készítsenek-e másolatot.

A felsoroltakon kívül egyéb térítéses szolgáltatásokat – olyanokat, amelyek a könyvtárak szellemi, kulturális tőkéjéhez, kultúráközvetítő szerepéhez kapcsolódnak – a közművelődési könyvtárak 1988–89-ben még nem nagyon említettek. Néhány helyen folyt pl. kiadványárusítás, belépődíjas rendezvények szervezése. A tájékoztatási tevékenység körében csak Szombathelyen kértek térítést az irodalomkutatásokért. A videokölcsönzés – ami mára már elfogadottan térítéses szolgáltatás – ez időben indult többnyire ingyenesen, rövid határidőre, a késést viszont magas késedelmi díjakkal „honorálták”. (Csak Veszprémben hoztak létre 1988-ban videoklubot, ahol 50 Ft/hó tagsági díj ellenében lehetett kölcsönözni.) A könyvtárak funkcionális működéséből nyerhető bevételei a tényleges költségigényhez képest nem voltak számottevőek. *„A szakmának határozottan kell állást foglalnia*

amellett, hogy a könyvtárak tipikusan az ún. "non-profit szféra" intézményei és a bevétel mindenáron való hajszolása diszfunkciót eredményez a tevékenységben" – foglalja össze a beszámoló szerzője.

A megye könyvtárosainak helytelenítése ellenére is a zalaegerszegi megyei könyvtár 1988-ban megkezdte a térítéses szolgáltatások rendszerének kiépítését.²⁷ pl. kutatóknak nyújtott információszolgáltatás, irodalomkutatás, annotált bibliográfiák összeállítás, számítógépes információszolgáltatás a megrendelők típusától függő, differenciált térítésért; 1989-től emelte az éves beiratkozási díjat, térítést vezetett be a nem alapvetően könyvtári szolgáltatásokért, tervezte újabb, térítéses szolgáltatások (fordítás, könyvkötés, könyvkiadás, kulturális programok szervezése) bevezetését is.

Halász Béla, aki nem volt híve a térítéses szolgáltatások korlátlan bevezetésének, a finanszírozás kérdésére egészen rövid, egyértelmű választ adott: a könyvtárakat el kell tartani, mégpedig az állampolgároktól kipréselt nem kevés állami és helyi adókból. A könyvtárak eddigi próbálkozásai az anyagi bázis megteremtésére nem vezethetnek eredményre. A finanszírozás kérdését nem tekinthetjük a könyvtárak belügyének, hanem a feladatukból kiindulva kell vizsgálni. A válságból kivezető út csak az általános kulturális felemelkedés lehet, ezért demokratikus viszonyok között egyetlen fenntartó sem engedheti meg magának a közművelődési könyvtár mint legstabilabb közművelődési intézmény hátrább sorolását. Ez nem jelenti a könyvtári térítési díjak megszüntetését, csak egészséges merdebe terelését. A térítési díjak ügye helyi feladat, de tartózkodni kell a szélsőséges megoldásoktól.²⁸

A fokozódó gazdasági nehézségek egyre több zavart okoztak a könyvtárak működésében, a tanácsok fenntartói gondoskodása nem volt elégséges, ezért társadalmi mozgalom indult a könyvtárak körülményeinek javításáért, több könyvtár hozott létre könyvtárpártoló köröket, alapítványokat a

fejlesztésének finanszírozására, és megkezdődött a pályázatírások korszaka.²⁹

Berecz Katalin 1990-ben egyértelműen leszögezte, hogy a a romló gazdasági helyzet, az állami támogatás reálértékének csökkenése, a forráshiány felveti azt a kérdést, hogy ilyen körülmények között is fenn lehet-e tartani az ingyenes vagy közel ingyenes könyvtárhasználat elvét. „A válasz egyértelműen nem, azzal a kiegészítéssel, hogy az alapszolgáltatásokat továbbra is ingyenesen kell a felhasználók rendelkezésére bocsátani.” Az alapszolgáltatások közé a következőket sorolja: helybenolvasás, lemez, kazetta, dia, videó helybeni használata, hagyományos dokumentumok kölcsönzése, könyvtárközi kölcsönzés, felvilágosítás, tájékoztatás, referenz szolgáltatás. A többi, az alapszolgáltatás kategóriájába nem tartozó szolgáltatás (amely magasabb színvonalú szellemi munka befektetését és korszerűbb technikai apparátust igényel) árát a piacnak kell meghatározni. Ilyen szolgáltatás a számítógépes irodalomkutatás retrospektív és kurrens formái (online információkeresés, CD-ROM-használat, SDI), valamint a nem hagyományos hordozókon lévő dokumentumok (pl. videokazetták) kölcsönzése. Külön kategória a tájékoztató kiadványok (gyorsindexek, referáló lapok, szaklapok) előállítás, amelyek árában tükröződnie kell a befektetett szellemi munkának és az előállítási költségeknek. A szerző szerint a technikailag fejlettebb könyvtárak lesznek képesek hasznot is hozó bevételekhez jutni, a kisebb, szegényebb könyvtárak lemaradnak a felhasználók megnyeréséért folytatott versenyben és egyre kevesebb pénzüket lesz fejlesztésre.³⁰ Nemcsak hogy bevezették a könyvtárak a térítési díjakat, de évről évre egyre emelték is. A FSZEK gyakorlatáról *Katsányi Sándor* 1997-ben megállapította: „Sikerült inflációt teremtenünk. Több mint hatvan (!) kategória alapján szedjük a pénzt, és ez a szám évről évre tovább növekszik: új meg új szolgáltatásokat vezetünk be, a korábbiakat újabb kategó-

riákra bontjuk, a régiek közül pedig semmit sem hagyunk el.

... Bevételeink ... kétféleképpen növelhetők:

1. Nem növeljük a tételt, de mindenkitől következetesen beszedjük.

2. Növeljük a díjtételt; aki eddig nem fizetett, az továbbra sem fizet, aki eddig is becsülettel fizetett, attól még többet szedünk be.

Mi az utóbbi utat választottuk. Eljárás módunk kísértetiesen igazodik a magyar közteherviselés, adófizetés általános gyakorlatához.” A szerző helyteleníti a könyvtára gyakorlatát: „Meggyőződésem: amíg könyvtáraink fölött Szabó Ervin neve áll, díjtétel-politikánk nem épülhet kizárólag finansziális meggon-dolásokra.”³¹

Újabb vitákat váltott ki a könyvtárközi kölcsönzés térítésessé tétele, mert ezzel a könyvtárak nemcsak az olvasókat, hanem egymást is sújtották.

A 19/1980. (XII.8.)MM.sz. könyvtárközi kölcsönzési rendelet (meg az 1976. évi 15. sz. tvr.) értelmében a belföldi könyvtárközi kölcsönzés – ha eredeti dokumentumot szolgáltatunk – ingyenes, a posta-költséget mindig a küldő könyvtár fedezi. A másolatszolgáltatás térítéses, de nincs meghatározva egységes tarifa, az egyes könyvtárak saját önköltségi számításaik alapján számolják el a küldött másolatokat; ennek költségeit a kérő könyvtár fedezi vagy az olvasóval megfizeteti.³²

Veszélybe került a belföldi könyvtárközi kölcsönzés azáltal, hogy sok könyvtár nem tudta vállalni a szolgáltatást, mert nem volt pénze csomagolási és postaköltségekre. Az MKE elnöksége a könyvtár-és tájékoztatásügy finanszírozásával kapcsolatos, 1991. évi állásfoglalásában a könyvtárközi kölcsönzés állami fenntartásának szükségessége mellett nem zárta ki az adminisztrációs költségek részleges vagy teljes megtérítését.

A nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés devizaköltségeivel (kölcsönzési díjak, másolási költségek, postaköltség) az OSZK mint a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés országos központja gazdálkodik.

1992-ben a külföldről bekért művek kölcsönzéséért nem kért térítést, mert a központi devizakeretből fedezte. A másolatokért a külföldi számla alapján a kifizetett devizaösszeget forintra átszámítva a kérő könyvtárra terheli. Az a 12 könyvtár, amely saját működési körén belül 1981 óta jogosult nemzetközi könyvtárközi kölcsönzésre, az 1990-es években már egyre kevésbé tudta vállalni a nemzetközi kölcsönzéssel járó, jelentős anyagi terheket erre a célra használható, külön keret hiányában.³³

Pallósiné Toldi Márta amelletttört lándzsát, hogy a könyvtárközi kölcsönzés országosan egységes elvek szerint működjön. El kell dönten, hogy a magyar könyvtári rendszer e szolgáltatás költségeit ráterhelje az olvasókra. Mivel a könyvtárközi kölcsönzés könyvtári alapszolgáltatás, a térítésmentes gyakorlat fenntartását támogatja.³⁴

1994-ben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár az eredeti dokumentumok könyvtárközi kölcsönzéséért térítést vezetett be: minden küldemény után 450 Ft posta- és kezelési költséget számított fel. Az intézkedés nagy felháborodást váltott ki a szakmából.³⁵⁻³⁷ A térítés bevezetésének kapcsán Rády Ferenc elemezte az érvényben lévő könyvtárközi kölcsönzési jogszabály rendelkezéseit, és megállapította, hogy „az eredetiben történő kölcsönzés költségviselésének jelenlegi szabályozása a könyvtárakat nem ösztönzi, hanem kifejezetten ellenérdekelte teszi e szolgáltatás tekintetében. A könyvtárközi kölcsönzés igen munkaigényes szolgáltatás, nagy adminisztrációval. A kölcsönzött dokumentumot saját használói köre bizonyos ideig nélkülözni kénytelen, a postai szállítás a megrongálódás és az elveszés veszélyével jár. A postai küldés a rendszeresen szolgáltató könyvtárakra rendkívüli, és egyre emelkedő terheket ró.” Külföldi példák és az IFLA tevékenysége is afelé mutat, hogy ezt a szolgáltatást nem lehet a díjmentes szolgáltatások körében megtartani, de térítésessé tétele egy csomó elvi és gyakorlati kérdést vet fel, és érvek és ellenérvek sorát lehet felsorakoztatni.³⁸

A könyvtárak finanszírozása az új kulturális törvény hatályba lépése után

Az állami költségvetésnek nemcsak az országos érdekű intézmények és szolgáltatások fenntartását kell lehetővé tennie, hanem bizonyos központi pénzeszközöket is biztosítani kell meghatározott könyvtári célokra. Ennek a kívánalomnak az új könyvtári törvény megpróbál eleget tenni, amikor kimondja, hogy *„a könyvtárnak rendelkeznie kell a feladatai ellátáshoz szükséges feltételekkel. A könyvtár az alapító, illetőleg a fenntartó által biztosított pénzeszköz, valamint egyéb bevételei alapján gondoskodik feladatainak ellátásáról. A könyvtár fenntartási és működési költségeit az évente összeállított és a fenntartó által megállapított költségvetésben kell előirányozni.”* A központi költségvetés hozzájárul a nemzeti és az országos szakkönyvtárak feladatainak finanszírozásához; a települési könyvtárak költségvetését a költségvetési törvényben meghatározott normatív költségvetési hozzájárulás egészíti ki, illetve a települési, a fővárosi és a megyei könyvtárak állománygyarapítási kereteinek érdekeltség-növelő támogatására külön keret áll rendelkezésre. Ezen felül a törvény a nyilvános könyvtári rendszer működéséhez egyéb forrásokat is rendel, amelyek egyebek mellett könyvtári dokumentumok vásárlására, állományvédelemre, a könyvtárközi kölcsönzés postaköltségére stb. szolgálnak. Igen nagy vívmánya a magyar könyvtárügynek, hogy az állam finanszírozási kötelezettségét törvény rögzíti. Emellett sem mondhatjuk sajnós, hogy itt van már a Kánaán: *minden év költségvetési vitájában dől el, hogy a különböző jogcímenek elkülönített pénzeszközök mekkorák*, a költségvetési törvény pedig *„erősebb”* minden más jogszabálynál. Ráadásul a pénzek nem automatikusan kerülnek a könyvtárakhoz, hanem kemény pályázati procedúrák után nyerhetők el. A költségvetés forrásai általában nem elegendők a könyvtárak feladatainak ellátásához, ráadásul a

könyvtáraknak bevételt is kell termelniük. Ettől a követelménytől már egyenes út vezet a térítéses szolgáltatások bevezetéséig, illetve az ilyen szolgáltatások körének kibővítéséig és a díjak emeléséhez. A térítési díj körüli viták végére – részben – pontot tett a kulturális törvény azzal, hogy kimondta:

A nyilvános könyvtár egyik alapkövetelménye, hogy *helyben nyújtott alapszolgáltatásai ingyenesek*. A könyvtárhasználó jogosult bármely nyilvános könyvtár szolgáltatásainak igénybevételére. *Ingyenesen* – esetleg adatainak beiratkozási díj nélküli regisztrálásával – *illetik meg a következő alapszolgáltatások: a könyvtárlátogatás, a könyvtár által kijelölt gyűjteményrészek helybenhasználata, az állományfeltáró eszközök használata, információ a könyvtár és a könyvtári rendszer szolgáltatásairól.*

A felsoroltakon kívüli szolgáltatások a könyvtárba való beiratkozással vehetők igénybe, amelyért a fenntartó döntése alapján beiratkozási díj szedhető. A beiratkozási díj fejében járó szolgáltatás a nyomtatott könyvtári dokumentumok ingyenes kölcsönzése. Néhány olvasóréteg kedvezményt élvez: a 16 éven aluliak és a 70 éven felüliek mentesülnek a beiratkozási díj megfizetése alól, valamint a pedagógusok és a diákok más jogszabályban megállapítottak szerinti kedvezményekben részesülnek. A könyvtárhasználókat megillető további kedvezményekről kormányrendelet készül.

A beiratkozással igénybe vehető további szolgáltatások körét, az igénybevétel módját és a díjak mértékét a könyvtárhasználati szabályzatban rögzíteni kell. A beiratkozási díjra és a könyvtári szolgáltatások térítési díjára vonatkozó szabályokat a kulturális miniszter rendeletben fogja szabályozni.

Térítéses szolgáltatások térítési díjak a mai magyar könyvtári gyakorlatban

A szaksajtóban az 1997. évi 140. sz. törvény megszületése előtti két-három évben rendszeresen je-

lentek meg áttekintő és elemző cikkek a térítéses könyvtári szolgáltatások köréről és áráról (most csak néhányra hivatkozunk).³⁹⁻⁴² Ezeket az összeállításokat itt nem ismertetjük, mert az új törvény új helyzetet teremtett, amelyben a könyvtárak újraformázták térítéses szolgáltatásaik körét és a térítés mértékét.

Az új törvény rendkívül szűkre szabta a kötelezően ingyenes, beiratkozás nélkül igénybe vehető szolgáltatások körét, ezzel mintegy szentesítette a kialakult gyakorlatot.

E szemle összeállítása előtt tájékozódunk a könyvtárak honlapjain, ahonnan sok, értékes információt sikerült összeszednünk a könyvtárakban jelenleg érvényes térítési díjakról, bár felmérésünk nem teljes körű. (A hálózati címeket nem soroljuk fel.)

A következőkben szolgáltatás-fajtánként és azon belül könyvtártípusonként rendszerezük, miért mennyit kérnek a magyar könyvtárak 1998–99-ben.

Ingyenes szolgáltatások

Általánosítható – és könyvtártípustól jórészt független – az, hogy a nyilvános könyvtárak a kulturális törvény értelmében határozták meg az ingyenesen igénybe vehető szolgáltatások körét. Csak példaként említünk néhány jellemző megfogalmazást:

A szolnoki Verseghy Ferenc Megyei Könyvtárban ingyenes a könyvtári dokumentumok helyben használata, a nem hagyományos dokumentumok használatához szükséges eszközök helybeni használata, a saját könyvtárról és a könyvtári rendszerről szóló tájékoztatás, a katalógusok, illetve az Interneten található ingyenes adatbázisok használata. A kötelező regisztráció díjtalan, a regisztrált olvasó a kölcsönzésen kívül minden szolgáltatást igénybe vehet. A kölcsönzéshez beiratkozási díj fejében olvasójegy váltható.

A kecskeméti Katona József Megyei Könyvtárban a könyvtári látogatók számára ingyenes a könyvtár megtekintése, a magazinolvasó és a „Gyermekvilág” nevű részleg használata, a könyvtárról szóló tá-

jékoztatás, a nyomtatott dokumentumok helyben használata, a könyvtári tagsághoz nem kötött szolgáltatások (ruhatár, dohányzó, adott rendezvények látogatása) igénybevétele, valamint a katalógusok használata. Könyvtári taggá regisztrálás és a tagdíj befizetése után válhat az érdeklődő. A könyvtári tag tagdíja fejében kölcsönözhet és igénybe vehet egyéb térítésmentes szolgáltatásokat (nyomtatott, hangzó és képi dokumentumok helyben használata, a könyvtár adatbázisainak használata, könyvtárközi kölcsönzés bonyolítása, adott könyvtári rendezvények látogatása).

Sok könyvtár vagy átvette a törvény tömör megfogalmazását, vagy a hálózaton lévő ismertetőjében nem tér ki az ingyenes szolgáltatások felsorolására.

Beiratkozási díj

☉ *A megyei könyvtárak* 300 és 1200 Ft közötti beiratkozási díjat kérnek az aktív keresőktől: például 300 Ft-ot a Somogyi-könyvtárban és a kaposvári Megyei és Városi Könyvtárban, 400 Ft-ot a zalaegerszegi Deák Ferenc Megyei Könyvtárban, 500-at a szolnoki és a székesfehérvári megyei könyvtárban, illetve a FSZEK-ben, 600-at a miskolci és a békéscsabai megyei könyvtárban, és 1200 Ft-ot a kecskeméti és a veszprémi megyei könyvtárban. (Több könyvtár, pl. Békéscsaba, Veszprém az 1980-as végén megszüntette a beiratkozási díjat,^{43,44} úgy látszik, a kényszerítő körülményeknek ma már ők sem tudtak ellenállni.)

☉ *A városi könyvtárak* 200–500 Ft közötti beiratkozási díjat kérnek általában, de a soproni városi könyvtár pl. 800 Ft díjat szed évente.

A megyei és a városi könyvtárak kedvezményeket adnak a 16 év feletti diákoknak, nyugdíjasoknak, sorkatonáknak, gyesen lévő kismamáknak, munkanélkülieknek: a kedvezmény mértéke többnyire a teljes díj fele-kétharmada. Mindenhol ingyenes a beiratkozás a törvényben is meg-

nevezett rétegeknek: a 16 éven aluliaknak és a 70 éven felülieknek. Nem egyértelmű a pedagógusok kezelése: sok helyen biztosítják számukra a közoktatási törvényben előírt ingyenességet, de van olyan könyvtár is (pl. a kecskeméti megyei könyvtár), amely kedvezményes díjat számít fel nekik.

☉ *Az egyetemi könyvtárakban* természetes, hogy a saját egyetem oktatói, dolgozói, nappali tagozatos hallgatói nem fizetnek beiratkozási díjat. Több helyen az egyetem nyugdíjasai is ingyen használhatják a könyvtárat. Kilóg a sorból a KLTE Könyvtára, amelyben a KLTE-dolgozóknak és -hallgatóknak is fizetniük kell – igaz, kedvezményes – díjat. A külső olvasóktól mindennél beiratkozási díjat szednek, évi 300–5000 Ft között: 300 Ft a (könyvtárhasználati díjnak nevezett) beiratkozási díj a JATE Könyvtárban, 500 Ft a ÁOTE Könyvtárban, 800 Ft a KLTE Könyvtárban, 1000 Ft a JPTE Könyvtárban, 1200 Ft a BKE Könyvtárban, 2000 Ft az olvasójegy a BME KTK-ban. A kedvezményezettek a más egyetemek hallgatói, a nyugdíjasok, a sorkatonák, a pedagógusok, akik az éves beiratkozási díjnak általában 50%-át fizetik. A beiratkozási díj fejében olvasó- vagy kölcsönzőjegyet kapnak, de több helyen helybenolvasásra jogosító látogatójegy (pl. a BKE-n) is vásárolható. Sok egyetemi könyvtárban napijegy is váltható, amely csak helyben használatra jogosít, díja 50–200 Ft. Az olvasójegyek különböző fajtáit vezette be a KLTE: van kölcsönzésre is jogosító olvasójegy (a KLTE-dolgozóknak 500, KLTE-hallgatóknak és -nyugdíjasoknak 400, más olvasóknak 800 Ft), olvasótermi jegy (külső olvasók válthatják 600 Ft-ért), napijegy (egységesen 100 Ft-ért) és Internet-jegy a külső olvasók számára (napi 200, havi 1000 vagy éves jegy 5000 Ft-ért).

☉ *A szakkönyvtárak* az egyetemi könyvtárakéhoz hasonló nagyságrendű beiratkozási díjat kérnek olvasóiktól, 300-1600 Ft között: a KSH-ba 300, az Országos Mezőgazdasági Könyvtárba 500, az Országos Idegennyelvű Könyvtárba 700, az OPKM-be 1000, az Országgyűlési Könyvtárba 1500, az OMIKK-ba 1600 Ft a beiratkozási díj. Kedvezményt a szokott kör számára adnak (diák, nyugdíjas, sorkatoná, munkanélküli), de az OPKM-ben a tudományos kutatók és a pedagógusok is a teljes díj 50%-át fizetik. Az OMIKK két szokatlan díjtételt is bevezetett: az éves kölcsönzőjegy közületek számára 6000 Ft, családok számára viszont kedvezményesen 1800 Ft (szemben az egyéni 1600 Ft-os díjjal). A szakkönyvtárakban is szokásos a napijegy 50–600 Ft között.

Az elveszett olvasójegy pótlása

Ezen a címen sok könyvtár kér térítést, a megyei könyvtárak pl. 20–300 Ft, a városi könyvtárak 10–100 Ft, az egyetemi könyvtárak 20–200 Ft közötti összeget (de a SOTE 500 Ft-ot), a szakkönyvtárak közül az Országos Idegennyelvű Könyvtár 100 Ft-ot, az Országgyűlési Könyvtár pl. olvasókategóriától függően az éves jegy árának 50%-át. A díj nagysága nyilván összefüggésben van a kölcsönzési rendszerrel, mivel számítógépes, vonalkódos kölcsönzésnél drágább az olvasójegy előállítása.

Dokumentumszolgáltatás

Könyvkölcsönzés

A törvénynek megfelelően a nyilvános könyvtárakban a beiratkozási díj fejében a nyomtatott dokumentumok kölcsönzése térítésmentes.

A könyvek kölcsönzéséért térítést csak különleges esetekben kérnek: pl. a miskolci megyei könyvtár vagy a zalaegerszegi városi könyvtár kötetenként 100 Ft-ot a zárva tartás idejére, hétvégére, éjszaká-

ra történő kölcsönzésnél. Az OPKM intézmények részére naponta és kötetenként 100 Ft kölcsönzési díjat számít fel. Az Országos Idegennyelvű Könyvtár nagyszótárakat 3 napra letéti díj ellenében kölcsönöz. A könyvtárak többsége azonban nem jelzett ilyen típusú térítéses szolgáltatást, ezért feltételezzük, hogy ez a térítés nem általánosan elterjedt a könyvtárakban.

Egy különleges kivételt jelent a Szombathelyi Siker Könyvtár (korábbi nevén a Szakszervezetek Vas Megyei Könyvtára), amely 1994-ben kialakította a SIKER Kölcsönkönyvtárat. Ebben az olvasók a legújabb, legdivatosabb könyveket a megjelenés után 2-3 nappal már kézbe vehetik, mégpedig kölcsönzési díj fejében. A kölcsönzési díj a könyv árának arányában 10 és 50 Ft között van. Az olvasó számára még mindig sokkal olcsóbb, mint megvenni a több száz forintba kerülő, és csak egyszeri elolvasásra érdemes kötetet.⁴⁵

Folyóirat-kölcsönzés

Nem elterjedt szolgáltatás, de előfordul térítésért és anélkül is. Térítéses pl. néhány városi könyvtárban: Edelényben a kölcsönzési díj 50 Ft 3 napra, Kisvárdán 30-100 Ft hetenként, Zalaegerszegen a bekötetlen számok díja 30 Ft/hét, a bekötött folyóiratoké 100 Ft/hét. Ingyenes a kölcsönzés pl. Hajdúdorogon.

Nem hagyományos dokumentumok kölcsönzése

Általánosan elterjedt, hogy a hanglemezek, hangkazetták, audio-CD-k, illetve videokazetták kölcsönzéséért térítési díjat kérnek a könyvtárak. Sok helyen CD- vagy video-klubot alakítottak, és a tagsági díj fejében kölcsönözhet az olvasó. A térítési díjak másik típusa: fix összeg darabonként, meghatározott időtartamra (naponta, 3 naponta, hetente).

Hangzó dokumentumok

– Jellemző *megyei könyvtári* példák: Békéscsabán a kölcsönzésre feljogosító tagsági díj a CD-klub-

ban 1000 Ft, Kaposváron az audio-CD kölcsönzése 3 napra darabonként 100 Ft. A FSZEK az audio-CD-k kölcsönzéséért 2 napra 50 Ft-ot, illetve 1 hétre 80 Ft-t kér, egyéb hangzó anyagok kölcsönzési díja 50 Ft/hét; a kölcsönzésen kívül visszatekerelési díjat is felszámít, kazettánként 50 Ft-ot.

- *Városi könyvtárak*: a zalaegerszegi városi könyvtárban lemezenként 50 Ft a díj; a jászberényi városi könyvtárban 400 Ft-os éves CD-klub tagsági díj mellett is kérnek 50 Ft kölcsönzési díjat, amely 3 napra szóló kölcsönzést tesz lehetővé. A másik „véglet”: a hajdúdorogi városi könyvtárban a hangzó dokumentumok kölcsönzése is ingyenes.
- Kevés adatot találtunk erre a szolgáltatásra az *egyetemi könyvtárak* között, de akad: a JPTE Központi Könyvtárában a kölcsönzési díj naponta és darabonként 100 Ft.

Videokazetták

- *Megyei könyvtárak*: Zalaegerszegen 3000 Ft-os éves tagdíj mellett lehet kölcsönözni, Békéscsabán 10 videokazetta kölcsönzésére jogosító tagdíj 700 Ft; Egerben kazettánként és naponta 50 Ft-ot kérnek, klubtagsági díj nincs; Kaposváron szintén tagdíj nélkül 3 napra kölcsönzik a videokazettákat darabonként 100 Ft-ért.
- *Városi könyvtárak*: Igen elterjedt a térítéses videokölcsönzés, sok helyen 200-400 Ft-os klubtagsági díjhoz kötve (pl. évi 400 Ft Komáromban, heti 200 Ft Csornán), másutt 1-2 napra szabott darabonkénti díjjal (pl. Edelény: 50 Ft/nap, Gyula 100 Ft/nap, Hódmezővásárhely 80 Ft/2 nap). A két számítás kombinációja is előfordul, pl. Jászberény: 400 Ft-os tagdíj mellett 50 Ft/2 nap, Zalaegerszeg: 50 Ft-os havi tagdíj mellett 70-100 Ft/nap. Az intézmények számára külön tagdíj van érvényben Jászberényben (5000 Ft/év) vagy Csornán (2000 Ft, amely 40 film kölcsönzésére jogosít).

- *Egyetemi könyvtárak:* Hasonlóan a hangzó dokumentumokhoz, a videók kölcsönzésére is kevés az adat az egyetemi könyvtárakból. (A nem nyilvános könyvtárak közé sorolt főiskolai könyvtárakra jellemzőbb ez a szolgáltatás, a békéscsabai Körös Főiskolán pl. hallgatók számára 50, külső olvasók számára 100 Ft a kölcsönzési díj, a szombathelyi tanárképző főiskola könyvtárában pedig kazettánként 500 Ft-os letéti díjat kell fizetni.)
- A *szakkönyvtárak* közül az OMIKK oktatási intézmények számára kölcsönöz, kazettánként és naponta 400 Ft-ért; az Országos Idegennyelvű Könyvtár a nyelvyakorlást segítő videokazettákat ad ki 100 Ft/nap térítési díjért.

Elektronikus dokumentumok (CD-ROM-ok)

Még nem elterjedt szolgáltatás, bár vannak rá példák. A térítési díj megállapítási módja hasonlít az av-anyagokéra. Csak néhány példát tudunk hozni: a kaposvári megyei könyvtárban a CD-ROM kölcsönzési ideje 3 nap, díja 100 Ft/db; a székesfehérvári megyei könyvtárban szintén 100 Ft-ért kölcsönöznek. A kisvárdai városi könyvtárban hetenként 200 Ft-ot, az FSZEK-ban pedig 300 Ft-ot kérnek.

Késedelmi díj

A kölcsönzési határidő lejártát mindenütt szigorúan veszik (legalábbis ami a használati szabályzatokat illeti). A késedelmi díj mértékét általában dokumentumtípusonként és naponta, esetleg hetenként, vagy a felszólítási időkhöz kötve állapítják meg. Többnyire felszámítják a felszólítók postaköltségét is.

- *Megeyi könyvtárak:* A békéscsabai megyei könyvtár pl. kötetenként és hetente 50 Ft-t kér a könyvek esetében, darabonként és naponta 70 Ft-ot a CD-k és videók esetében. A szolnoki megyei könyvtár könyvenként és naponta 2 Ft-ot, kézikönyvtári, referenz művek esetében kötetenként és naponta 300 Ft-ot, av-anyagnál darabonként és naponta 50 Ft-ot számít fel. Néhány

megyei könyvtár a felszólításokhoz köti a késedelmi díjat: Zalaegerszezen az 1. felszólítás után a mindenkori postaköltség + 100 Ft, a 2. után dokumentumonként az 1-2. felszólítás postaköltsége + 100 Ft/könyv, a 3. után dokumentumonként a 1-2-3. felszólítás postaköltsége + 200 Ft/könyv; Miskolcon az 1. felszólítás után 200 Ft + postaköltség, a 2. után 400 Ft + postaköltség, a 3. után 500 Ft + postaköltség a bírság, a zárva tartás idejére kiadott könyvek késedelmi díja viszont kötetenként és naponta 300 Ft; Kaposváron a központi könyvtárban az 1. felszólítás után 100 Ft/kötet, a 2. után 150 Ft/kötet, a fiókkönyvtárakban az 1. után 50, a 2. után 100 Ft kötetenként a késedelmi díj.

Székesfehérváron a késés „jutalma” könyvenként az első tíz nap után 15, húsz nap után 30, harminc nap után 45, negyvenöt nap után 75 és ötven nap után 200 Ft, plusz a felszólítók postaköltsége. A videokazetták késedelmi díja naponta és darabonként 45 Ft, a CD-ROM-oké naponta és darabonként 50 Ft.

- *Városi könyvtárak:* a megyei könyvtárak gyakorlatához hasonló elveket követnek, Edelényben és Gyulán pl. a felszólításokhoz kötve 100-200-300 Ft + postaköltség a késedelmi díj, mérsékeltebb Nagykőrösön: 80-100-120 Ft, Dunakeszin 50-100-150 Ft, Balmazújvárosban 60-120-200 Ft; Csornán kötetenkénti díjat állapítottak meg, szintén a felszólításokhoz kötve: az 1. felszólítás után 20 Ft/db + 40 Ft postaköltség, a 2. után 40 Ft/db + 80 Ft postaköltség, a 3. után 60 Ft/db + 120 Ft postaköltség. Kőszegen a kötetenkénti díjhoz a postaköltségnél magasabb kezelési költség járul: az 1. felszólítás után 20 Ft/db + 100 Ft, a 2. után 50 Ft/db + 200 Ft, a 3. után 100 Ft/db + 300 Ft kezelési költség. Jászberényben pl. nem emelkedik a bírság díja a felszólítások után, kéthetenként 50 Ft + postaköltség. Kazincbarcikán könyvenként és naponta 2 Ft + postaköltség, a tájékoztatási állomány ese-

tében 200 Ft naponta, egyéb dokumentumoknál 50 Ft naponta.

- *Az egyetemi és a szakkönyvtárak* általában szigorúbbak a késedelmi díjak megállapításánál. A BKE Könyvtára kötetenként és naponta 10 Ft-ot, az egyetemi tananyag körébe tartozó dokumentumok esetében naponta 20 Ft-ot, vizsgaidőszakban viszont egységesen naponta 30 Ft-t szed; a DOTE Kenézy Könyvtárában 20 Ft/kötet/nap; a KLTE Könyvtárában kötetenként és naponta 10 Ft + a felszólítók postaköltsége; a Magyar Iparművészeti Főiskolán 50 Ft/kötet/nap; a Magyar Testnevelési Egyetemen 20 Ft/kötet/nap + 30 Ft postaköltség. Akad 10 Ft alatti kötetenkénti késedelmi díj is: a JPTE Központi Könyvtárában könyveknél 7 Ft/kötet/nap (de az av-anyag-nál 200 Ft/db/nap); a SOTE, a BME és az ELTE TFK könyvtárában 5 Ft naponta. A szakkönyvtárak közül pl. az OMgKDK naponta és könyvenként 50 Ft-ot késedelmi díjat állapít meg; az OMIKK naponta és kötetenként 20 Ft-ot, éjszákára vagy hétvégére szóló kölcsönzés esetében naponta 400 Ft-ot + 100 Ft postaköltséget számít fel; az OPKM az első felszólítás után 150, a 2. után 300 Ft-ot fizettet, az FSZEK-ban pedig 5 Ft/kötet/nap + postaköltség a bírság könyvek esetében, egyéb dokumentumnál pedig azonos összegű a kölcsönzési díjjal.

Előjegyzés

Nem elterjedt, de előfordul, hogy a dokumentumok előjegyzéséért is térítést kérnek a könyvtárak, az esetek többségében az értesítés postaköltségét fiztetik meg.

- *Megyei könyvtárak:* a kecskeméti megyei könyvtár dokumentumként 20 Ft-ot, a kaposvári megyei könyvtár 25 Ft-ot, a szolnokiak szintén postaköltséget kérnek; a miskolci megyei könyvtár, s az FSZEK viszont kötetenként 100 Ft térítési díjat plusz postaköltséget számít fel előjegyzésenként.

- *Városi könyvtári példa:* Gyulán kötetenként 20 Ft az előjegyzés díja.
- *Az egyetemi könyvtárakban* elterjedtebb térítési forma, könyvtáranként változó tarifával: pl. a BKE könyvtárában könyvenként 100 Ft, a BME, a KLTE vagy a JPTE könyvtárban könyvenként 50 Ft az előjegyzés díja.

Dokumentum elvesztése

A dokumentum elvesztését szigorúan szankcionálják a könyvtárak. Könyvtártípusról függetlenül általában az elvesztett dokumentum eredeti példánnyal való pótlását kérik; ha ez nem lehetséges, akkor a mű gyűjteményi értékét vagy a másolás és köttetés díját számítják fel.

Pótolhatatlan dokumentumok ellenértékeként rendszerint az eredeti érték 2-3-szorosát kérik az olvasótól, de pl. a nagykőrösi városi könyvtár a könyv árától annak tízszereséig is terjedhető térítési díjat helyez kilátásba. Csornán értékhatárhoz kötik a térítési díjat: az elvesztett dokumentum térítési díja 100 Ft-os eredeti könyvorig 600 Ft, 200 Ft-os eredeti árig 700, 300 Ft-ig 800, 400 Ft-ig 900, 500 Ft-ig 1000, 500 Ft fölött az eredeti könyvár 150%-a.

Egyéb olvasószolgálati térítés (bírságok)

Megrongált vonalkód pótlása a szolnoki megyei könyvtárban 50 Ft/dokumentum.

Takarókártya elvesztése az OMIKK-ban 1200 Ft/db.

Könyvtárközi kölcsönzés

A törvény megjelenése, illetve a könyvtárközi kölcsönzésre fordított postaköltség központi térítésének bevezetése után általánosnak mondható, hogy saját állományból a könyvtárak eredetiben térítés nélkül kölcsönöznek, a másolatokért pedig a reprodukciós szolgáltatás díját számítják fel (pl. szolnoki megyei könyvtár, BKE Könyvtára).

Az olvasó számára bonyolított könyvtári kölcsönzés díját az olvasóval fiztetik meg, mértékét a köl-

csönadó könyvtár szabja meg (pl. székesfehérvári megyei könyvtár, a Győr-Moson-Sopron megyei városi könyvtárak, a BKE, a DOTE vagy a miskolci egyetemi könyvtár). Általában az olvasóra terhelik a visszaküldés postaköltségét is, pl. Jászberényben, Gyulán. (A postaköltség 100–250 Ft között szabják meg.)

A külföldi könyvtárközi kölcsönzés mindenhol térítéses, az OMIKK-ban pl. 1200 Ft/kötet.

Tájékoztatói szolgáltatások

Irodalomkutatás

- A *közművelődési könyvtárak* végeznek ilyen szolgáltatást, de a rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy véljük, hogy nem mindenütt sorolják a térítéses szolgáltatások közé. A zalaegerszegi megyei könyvtár például egyértelműen díjtalan szolgáltatásként említi használati szabályzatában. A térítést kérők között viszont nagyok az eltérések a díj mértékét illetően: a szolnoki megyei könyvtárban az írásban elkészített irodalomkutatás díja min. 1000 Ft plusz a felmerült költségek; a miskolci megyei könyvtárban 300 Ft-os alapdíjhoz egyedileg megállapított tételenkénti díj járul; szintén a tételek száma alapján állapítják meg a térítési díjat a székesfehérvári megyei könyvtárban (15 Ft/tétel), de min. 200 Ft a szolgáltatás díja. A győri megyei könyvtárban 50 tételig egységesen 300 Ft az irodalomkutatás ára, 50 tétel fölött tételenként 10 Ft-ot számítanak fel. A kiskvárdai városi könyvtár alapdíj nélkül számít 15 Ft-ot tételenként, a kőszegi városi könyvtár pedig 100 Ft-os alapdíjra minden megkezdett oldal után 50 Ft-ot tesz.
- Az irodalomkutatás az *egyetemi* és a *sakkönyvtárak* egyik alapvető tájékoztatói szolgáltatása. Térítést (a nyomtatás díján felül) akkor kérnek, ha az olvasó nem önállóan végzi el a keresést, hanem megrendeli a könyvtárostól. Az *egyetemi*

könyvtárak a saját egyetem oktatói, kutatói és hallgatói számára általában térítésmentesen végzik el az irodalomkutatást, még számítógépes adatbázisokból is. Ez a gyakorlat pl. a KLTE vagy a Veszprémi Egyetem Könyvtárában. A SOTE Könyvtárában a MEDLINE-ből való keresés a SOTE és az ELTE polgárai számára ingyenes, mások viszont óránként 1500 Ft-ot kell, hogy fizessenek. Adatbázisonként 2500 Ft az információkeresés tarifája a BKE könyvtárában, de ugyanők egy pályázati támogatás jóvoltából – ameddig a pályázati támogatás tart – a Dialogból ingyen végeznek online keresést. Az irodalomkutatások térítési díját egyedileg határozzák meg. A DOTE Kenézy Könyvtár óránkénti díjat állapított meg a MEDLINE (500 Ft/óra) és az SCI adatbázis (1500 Ft/óra) lekérdezésére.

- A *sakkönyvtárak* közül az OMgKDK szakirodalmi adatbázisaiból irodalomkutatást a következő díjszabással végez: 15 tételig 3000 Ft, 15 tétel felett 5000 Ft. Az Országgyűlési Könyvtár jogi bibliográfia készítésekor tételenként 50 Ft-ot (+ ÁFA) számláz, de a minimális díj 1000 Ft + ÁFA bibliográfiánként. Eseti, írásos megrendelés alapján végzett irodalomkutatás tarifája: 600 Ft alapdíj + találati díj: 200 találatig 10 Ft/tétel, 200 találat felett 5 Ft/tétel + ÁFA. Az OPKM 4000 Ft-os alapdíjra 20 Ft/tétel találati díjat kér és felszámítja a floppy árát, illetve a postaköltséget is.

Témafigyelés

- A *közművelődési könyvtárak* körében nem elterjedt szolgáltatás. A szolnoki megyei könyvtárban létezik, témánként változó, de min. 1000 Ft-os áron, amelyhez hozzászámítják a felmerült költségeket. A gyulai városi könyvtár tarifája: 500 Ft/hó + a nyomtatás díja.
- A *sakkönyvtárak* közül sok tart fenn térítéses figyelőszolgálatot (pl. az OMgKDK), de a térítési díjra vonatkozóan nincs kiterjedt információnk.

Az Országgyűlési Könyvtár cédulán szolgáltatva témánként és évenként 2000-5000 Ft + ÁFA díjat kér. Intézmény részére jogi adatszolgáltatást 300 000 Ft/hó díjszabással végez. Az OMIKK részletes díjszabással rendelkezik: a profilszerkesztés témánként 5000 Ft, a profilok tárolása évente 3000 Ft, a témafigyelés profilonként 400 találatig 7200 Ft, 400 találat felett 40 Ft/tétel, minderre 25%-os ÁFA-t kell felszámítani.

Tartalomjegyzék-másolat-szolgáltatás

- *A megyei és a városi könyvtárak* között nem találkozunk ilyen szolgáltatással.
- *Az egyetemi könyvtárak* nem mindegyike nyújtja ezt a szolgáltatást, de példákat találtunk. A BKE Könyvtárban 400-1000 Ft-os alapidjra folyóiratoként másolási díjat és küldeményként postaköltséget számítanak fel. A Magyar Testnevelési Egyetem Könyvtárban folyóirat-számonként 100 Ft a térítési díj.
- *A szakkönyvtárak* közül az OPKM oldalanként 10 Ft-ért készít másolatot folyóiratok tartalomjegyzékéről.

Számítógépes szolgáltatások

Adatbázis-használat

- *A megyei könyvtárakban* a CD-ROM-adatbázisokból való információkeresés általában díjmentes, a nyomtatásért és a letöltésért kérnek térítést.
- *Az egyetemi könyvtárakban* az olvasó önállóan általában ingyen használhatja az adatbázisokat, kivéve azokat, amelyek használatáért a szolgáltató térítést kér. A könyvtáros által végzett keresés – a külső olvasók számára – térítésköteles (ld. irodalomkutatás).
- *A szakkönyvtárak* közül az OMgKDK-ban a CD-ROM-adatbázisokban való keresés térítésmentes, ha az olvasó maga végzi, térítéses a

nyomtatás és a letöltés. Az OMIKK-ban szintén ingyenes a CD-ROM-adatbázisokban való önálló keresés, de szakember igénybe vételekor óránként 4400 Ft-ot kell fizetni.

Nyomtatás

- *A megyei könyvtárakban* a számítógépes adatbázisból való nyomtatás díját többféleképpen állapítják meg. A könyvtárak egy részében (pl. Szolnok, Kaposvár) a fénymásolás díjával azonos összegű térítést kérnek. Van, ahol különbséget tesznek aszerint, hogy milyen adatbázisból történik a nyomtatás: Székesfehérváron pl. az Interne-tről 10 Ft/oldal a nyomtatás ára, de CD-ROM adatbázisokból 5 Ft/bibliográfiai tétel, de minimum 200 Ft a szolgáltatás díja. Az esetek másik részében a fénymásolásénál nagyobb díjat kérnek oldalanként: Békéscsabán 15 Ft, Zalaegersze-gen, Miskolcon 20 Ft, Szombathelyen 50 Ft a díj.
- *A városi könyvtárakban* – a rendelkezésünkre álló adatok szerint – magasabb díjat kérnek, mint a fénymásolásnál: 15-50 Ft-ot, de a dunakeszi városi könyvtár pl. különbséget tesz a nyomtatandó anyag alapján: a szöveget 25 Ft/oldal, a grafikus anyagot 30-100 Ft/oldal díjért nyomtatja. A zalaegerszegi városi könyvtár a nyomtató típusa szerint differenciál: mátrixnyomtatóval 20 Ft-ba, lézernyomtatóval 100 Ft-ba kerül egy oldal.
- *Az egyetemi könyvtárak* többségéből erre vonatkozó adat nem áll a rendelkezésünkre. Vannak könyvtárak, amelyekben a saját egyetem polgárai számára a szolgáltatás ingyenes, van, ahol a reprográfiai díjakhoz hasonló térítést kérnek.
- *Szakkönyvtárak:* az OPKM-ben 20 Ft/oldal térítésért lehet adatbázisból nyomtatni; az OMgKDK-ban a CD-ROM adatbázisokban végzett keresés találatainak kinyomtatása oldalanként 16 Ft + ÁFA; az Országgyűlési Könyvtárban 20 Ft-ba kerül egy oldal; az OMIKK-ban 24 Ft/oldal + ÁFA a tarifa.

Letöltés

- Általános térítési díj a floppy ára, mivel a vírusvédelem miatt sehol sem engedik az olvasó által vitt lemezre való letöltést. A díj pl. a székesfehérvári megyei könyvtárban vagy a zalaegerszegi városi könyvtárban 100 Ft/db, az FSZEK-ban 300-350 Ft.

Szombathelyen szolgáltatási díjat (30 Ft) is felszámítanak, amelyhez tételenkénti díj (50 Ft) járul, valamint a szolgáltatást 25%-os ÁFA terheli.

A dunakeszi városi könyvtárban 200 Ft a szolgáltatási díj, amelyben benne van a floppy ára is.

- Az *egyetemi könyvtárak* gyakorlatára nincs adatunk, több helyen az Internetről vagy CD-adatbázisokból való letöltés a saját hallgatók számára ingyenes, de pl. a veszprémi egyetemi könyvtárban az online és a nemzetközi CD-ROM adatbázisokból való letöltésért közelebről meg nem nevezett térítési díjat kérnek.
- *Szakkönyvtárak*: az OMgKDK-ban a CD-ROM adatbázisok géphasználata lemezre mentés esetén 500 Ft + a lemez ára (1,44 MB lemez 100 Ft, 1,2 MB lemez 75 Ft ÁFÁ-val együtt); az OMIKK-ban 200 Ft + ÁFA a letöltés díja; az OPKM-ben pedig 250 Ft (a floppy ára).

Internet-szolgáltatás

- A *megyei könyvtárakban* már elterjedt szolgáltatásfajta, amelyért általában térítést kérnek. Szombathelyen és Pécsen óránként 500 Ft, Kaposváron 15 percenként 63 Ft, Székesfehérváron percenként 10 Ft a díj. Békéscsabán klubtagság keretében negyedévenként 500 Ft-ot kell fizetni az Internet-használatért. A FSZEK-ben 30 perces használat díja 300 Ft, 60 percesé 500 Ft.
- A *városi könyvtárak* egyre növekvő számban tudják nyújtani ezt a szolgáltatást, van ahol díjmentesen, van, ahol térítésért.
- Az *egyetemi könyvtárakra* vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre elég adat, feltételezzük, hogy az adatbázis-lekérdezéshez hasonlóan ez a szol-

gáltatás is túlnyomórészt ingyenes. Deklaráltan az a Veszprémi Egyetemi Könyvtárban.

- Az Internet-használatot ma már minden nagy *szakkönyvtár* biztosítani tudja. Az OMgKDK-ban a WWW-szerveren elérhető Internet-szolgáltatás ingyenes. Az OMIKK-ban a szakember igénybevételével való Internet-használat díja 4400 Ft/óra + áfa.

E-mail postafiók bérlet

- Néhány *megyei könyvtárban* az olvasó e-mail postafiókot is bérelhet: Pécsen 1000 Ft-os, Kaposváron 200 Ft-os havi díjért. A győri megyei könyvtárban viszont 1998-ban ingyenes volt ez a szolgáltatás.
- A *városi könyvtárak* némelyike is biztosítja az elektronikus levelezést. A győri városi könyvtárban 1998-ban 51 Ft-os alapdíjat kértek. A pápai városi könyvtárban a postafiók-bérlet ára 2000 Ft + ÁFA évente.
- Az *egyetemi könyvtárakra* vonatkozóan nincs adatunk.

Egyéb számítógépes szolgáltatások

Nem elterjedt, hogy az adatbázisok, illetve az Internet használatán kívüli számítógép-használatot is lehetővé tesznek a könyvtárak, de erre is van példa: a pécsi megyei könyvtárban szövegszerkesztőt, táblázatkezelőt használhat az olvasó (díja 300 Ft/óra vagy 150 Ft/fél óra), és a megírt dokumentumot ki nyomtathatja (oldalanként 20 Ft-ért).

Reprográfiai szolgáltatások

Fénymásolat

A legkorábban díjazottá vált és a legelterjedtebb térítéses szolgáltatás minden könyvtártípusban.

- A *megyei és a városi könyvtárak* tarifái hasonlóak: A/4-es fekete-fehér, egyszaldalas másolatot

8-12 Ft-ért, A/3-as másolatot 12-24 Ft-ért készítenek. A kétoldalas másolatok ára magasabb, egy A/4-es oldal 15-25 Ft-ba, az A/3-as 20-40 Ft-ba kerül. Békéscsabán a diákok kedvezményt kapnak, nekik egy oldal másolási díja 6 Ft (a teljes ár 8 Ft). Ugyanitt színes másolásra is van lehetőség, az A/4-es méret ára 125,- az A/3-asé 250 Ft oldalaként.

A könyvtárak zöme csak saját könyvtári dokumentumaiból ad másolatot, de néhány könyvtár hozott anyagból is másol. A kaposvári megyei könyvtárban a hozott anyagból történő másolás tarifája magasabb (A/4-es másolat könyvtári anyagból 10 Ft, hozott anyagból 13 Ft, A/3-as 12,- illetve 15 Ft).

- Az *egyetemi könyvtárak* díjszabása a közművelődésiekéhez hasonló, egy A/4-es oldal másolási díja 6-12 Ft. A szolgáltatás egyetemi könyvtári jellemzője, hogy kártyás vagy pénzbedobós másológépeken az olvasó maga másol. Különböző kártyákat lehet vásárolni, a BKE Könyvtárban pl. egy 100 egységes kártya ára 750 Ft, a GATE Könyvtárban a kártya ára 200 Ft + minden másolandó egység ára 10 Ft (pl. 25 oldal másolásakor 200 Ft (a kártya ára) + (25x10 Ft) = 450 Ft). Az ELTE TFK-n 50 egységes kártya ára 600 Ft, a 100 egységesé 1200 Ft, a 200 egységesé 2200 Ft + 400 Ft kártya-letéti díj, amelyet csak az első kártyánál kell megfizetni, a kártyacserkénél nem, illetve visszafizetik, ha az olvasó visszaadja a kártyát.
- *Szakkönyvtárak*: hasonló tarifával dolgoznak. Az OMgKDK-ban pl. egy A/4 oldal 16 Ft, A/3 oldalé 30 Ft + ÁFA. Hozott anyagból ők olcsóbban másolnak (vö. kaposvári megyei könyvtár): A/4 oldal 12,50 Ft, A/3 oldal 25 Ft + ÁFA. Az Országgyűlési Könyvtár A/4 oldalt külsőknek 20, belső munkatársaknak 10 Ft-ért másol, és szükség esetén sürgősségi felárat is felszámít. Az A/3-as oldal ára 30, illetve 15 Ft. Az OMIKK differenciált díjakat alkalmaz: önkiszolgáló má-

solás esetén: A/4 14 Ft, A/3 28 Ft, megrendelés esetén: A/4 24 Ft, A/3 28 Ft, közületeknek önkiszolgálással: A/4 24 Ft, A/3 48 Ft, megrendelésre: A/4 30 Ft, A/3 60 Ft; a mágneskártya betéti díja 600 Ft. A más könyvtár állományából történő másolatszolgáltatáskor a küldő által számlázott díjra 300 Ft kezelési költséget számítanak fel.

Hangzó anyag átjátszása

- A *közművelődési könyvtárak* bevett szolgáltatása. A térítést általában percenkénti díjként számítják (pl. a zalaegerszegi megyei könyvtárban 5 Ft/perc, a székesfehérvári megyei könyvtárban 3 Ft/perc), de más módszert is találunk. Például a szolnoki megyei könyvtár 10 percig egységesen 40 Ft-ot kér, utána azonban percenként 3 Ft-ot számít fel; a miskolci megyei könyvtárban 120 Ft-os alapidíjhoz 4 Ft-os percenkénti díj járul; Békéscsabán egységára van a másolásnak a hordozótól függően: hangmez és hangkazetta 100 Ft/db, audio-CD 150 Ft/db, nyelvleckék 50 Ft/db. A balmazújvárosi könyvtárban a hangkazettát oldalanként 50 Ft-ért másolják. A gyulai városi könyvtárban hangmezzről kazettára másolást végeznek + Ft-os percdíjért, a kazettáról kazettára történő másolásnak kazettánként 150 Ft-os egységára van. Hatvanban a 20 Ft-os alapidíjra nyelvi anyagnál 2 Ft/perc, zenei anyagnál 4 Ft/perc díj rakódik.

A hangzó anyagok másolásának különleges, de elterjedt esete a *műsorösszeállítás*. Ennek tarifája mindenütt magasabb a másolatszolgáltatásénál: a megyei könyvtárak közül Szolnokon 15 Ft/perc, Székesfehérváron 8 Ft/perc; Miskolcon a szolgáltatás alapidíjára számítanak fel 8 Ft-os percdíjat (a sürgősségi felár: 200 Ft + 10 Ft/perc); a városi könyvtárak közül pl. Nagykőrösön kazettánként 300 Ft-ot, Jászberényben 50 Ft alapidíjat + 1 Ft-os percdíjat kérnek.

Elektronikus dokumentumok másolása

Az OMIKK-ban létezik ilyen szolgáltatás, a CD-ről CD-re másolás díja 800 Ft + ÁFA + a lemez ára.

Mikrofilmről másolat készítése

Erre vonatkozóan csak néhány könyvtárból sikerült információt szereznünk: az Országgyűlési Könyvtárban oldalanként 20 Ft a díj (megegyezik a fénymásolat díjával), az OMIKK-ban az A/4-es papírmásolat ára 30, az A/3-asé 60 Ft.

Kötészet és nyomdai szolgáltatások

A könyvkötő műhellyel, esetleg nyomdával rendelkező *megyei és városi könyvtárak* bérmunkát is végeznek más könyvtárak, egyéb közületek és magán-személyek számára is. Az iratfűzéstől, spirálozástól kezdve a szakdolgozatok, könyvek, folyóiratok kötésén át a dobozkészítésig és névjegyek, meghívók, kiadványok nyomtatásáig sokféle szolgáltatást kínálnak. A térítési díjakra vonatkozóan nincs elég információnk ahhoz, hogy az érdekelt könyvtárak árképzését összevethessük, de úgy érezzük, ez nem is nagyon tartozik a szemle kereteibe.

Ez a szolgáltatás más típusú könyvtárakban is létezik, a szakkönyvtárak közül pl. az OMgKDK végez könyvkötést külsők számára is.

Egyéb bevételszerző tevékenységek/szolgáltatások

A könyvtárak – túlélésük érdekében – sokféle, nem könyvtári jellegű szolgáltatást is nyújtanak a magasabb bevételek reményében. A leggyakoribbak ezek között a helyiségek bérbeadása, könyvtárúrsítás, rendezvények szervezése, eszközök (diavetítő, dianézó, írásvetítő) kölcsönzése, illetve – elsősorban szakkönyvtárak esetében – a saját kiadvá-

nyaik és adatbázisaik előfizetés útján való terjesztése, illetve a kiadványértékesítés.

Több szakkönyvtárban folyik a használók számára az információkeresés, adatbázis-használat oktatása: az OMIKK-ban egy tanóra 4400 Ft.

Egyedi megoldásnak minősíthetjük az OMIKK gyakorlatát, amely a *szolgáltatások eljuttatása a megrendelőkhöz* címen állapított meg külön díjtételeket a szokásos postai, illetve hálózati díjakon felül: másolatszolgáltatás faxon 50 Ft/oldal, levélben 20 oldalig 100 Ft, 50 oldalig 150 Ft, 50 oldal felett 200 Ft, találati lista levélben 100 Ft/küldemény. (A könyvtárak általában a szolgáltatások postaköltségét a megrendelőre hárítják.)

Néhány könyvtár, pl. az OMIKK külföldi dokumentumok beszerzését is végzi más könyvtárak számára, a beszerzési költségen felül 10%-os kezelési költséget számít fel. Az Ariellel (elektronikus dokumentumszolgáltató szoftver) történő küldés és helyi nyomtatás esetén viszont a kedvezményt ad, a költség 40%-át.

Árképzés

A fenti összeállításból kirajzolódik a térítéses szolgáltatások köre, és az is látszik, hogy ahány könyvtár, annyiféleképpen állapítja meg a térítési díjakat. Egységesen, központilag előírni az árakat nem lehet, de szükségesnek látszik a díjak megállapításához, az árképzéshez egységes szempontrendszert kidolgozni.

Cserey Lászlóné azt javasolja, hogy az egységes gyakorlat kialakításához különböztessük meg a morális célból felállítandó, a névértéken fizetendő, a hozzáadott értéket is beszámító díjakat és a hozzájuk tartozó szolgáltatások körét. A térítés bevezetésénél először a térítés célját kellene meghatározni.⁴⁶ *Alföldiné Dán Gabriella* ennél konkrétabb útmutatást ad a könyvtári költségszámításra és árképzésre a TMT hasábjain.⁴⁷

A költségszámítás első lépéseként számba kell venni a könyvtár szolgáltatásait. A szerző ezeket így foglalja össze:

✗ őrzés	✗ raktári, kötetzeti, mikrográfiai, reprográfiai szolgáltatások
✗ nyilvántartás	✗ OPAC (manuális és/vagy gépi) leltárak, beszámolók, jegyzékek
✗ rendelkezésre bocsátás (helyileg és hálózatban)	✗ kölcsönzés, helyben használat, könyvtárközi kölcsönzés, másolószolgálat
✗ használat (keresés, elérés)	✗ tájékoztatás, kiadványok, felhasználói képzés

A szolgáltatásokat lehetővé tevő, nélkülözhetetlen költségek: a dokumentumok beszerzésére fordított költség, valamint a szolgáltatásban közvetlenül résztvevő munkaerő költségei (a munkatársak bértömege és járulékai, kiegészítő juttatások). Ezekhez további költségtényezők járulnak, közvetett (rezi) költségként épülnek be a szolgáltatások költségei: az épület, a gépek és berendezések használata, karbantartása, javítása, cseréje; energiaköltségek (fűtés, világítás stb.); a szolgáltatásban közvetlenül nem résztvevők (számítástechnikus, adminisztráció stb.) munkabére járulékokkal és juttatásokkal; nem közvetlenül a szolgáltatáshoz felhasználandó anyagköltség (iroda- és takarítószer stb.), postaköltségek (levelezés, telefon, e-mail stb.); értékesítési költségek; pénzügyi költségek (pl. hitelkamatok). A könyvtári szolgáltatások esetében nehéz elkülöníteni a közvetett és a közvetlen költségeket, ezért inkább az összeg költséget (a beszerzési és bérköltség is) közvetett költségként kell figyelembe venni. Mindezek alapján a könyvtári szolgáltatások kalkulációs sémája:

1. Adott szolgáltatásra eső közvetett költség:

$$\frac{(\text{beszerzési költség} + \text{munkaerőköltség} + \text{rezi költség}) - \text{az adott szolgáltatást végző munkaerő költsége}}{\text{a könyvtár által nyújtott szolgáltatások száma}}$$

2. Adott szolgáltatásra eső munkadíj:

$$\text{átlagos óradíj} \times \text{a ráfordított munkaórák száma,}$$

ahol az

$$\text{átlagos óradíj} = \frac{\text{az adott szolgáltatást végzők bérköltsége}}{\text{az általuk ledolgozott órák száma}}$$

és a

$$\text{ráfordított munkaóra} = \frac{\text{az adott létszám által teljesített órák száma}}{\text{a központosított munkások száma}}$$

Tehát egy adott szolgáltatás költsége:

$$\text{az adott szolgáltatásra eső közvetett költség} + \text{az adott szolgáltatásra eső munkadíj}$$

A költségszámításnál fontos szempont, hogy az adott szolgáltatást hányan veszik igénybe. A leginkább elfogadható vetítési alap a beiratkozott olvasók száma.

Tehát:

$$\text{adott szolgáltatás költsége} = \frac{\text{közvetett költség} + \text{munkadíj}}{\text{beiratkozott olvasók száma}}$$

Így lehet számítani akkor, ha a cél a szolgáltatás szinten tartása és állandónak tekintjük a beszerzési és a bérköltségeket. Ha az áremelkedéseket és a

fejlesztési kiadásokat is fedezni akarjuk, akkor ezek költségeit be kell vonni a kalkulációba. Ezt általában százalékosan szokták megadni, a várható infláció és a beszerezni kívánt dokumentumok és eszközök árának becslése alapján.

Az árképzés során a kiindulópont a szolgáltatás költsége, de a könyvtár dönti el, hogy milyen költségeket érvényesít a szolgáltatási stratégiájában.

Irodalom

1. BUDAI Tamás 1988: Kinek mihez van joga? In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 35.évf. 1988. 6-7.sz. 289.p.
2. HORVÁTH Péter: Négy szolgáltatásról. In: Pest Megyei Könyvtáros, 33.évf. 1988. 1.sz. 15-17.p.
3. MACZIKÁNÉ DONÁTH Katalin: Válaszúton. A nemhagyományos dokumentumok térítéses kölcsönzése. In: Könyvtári Híradó, 33. évf. 1989. 2.sz. 8-9.p.
4. BARTOS Éva: A pulton innen és túl. In: Könyvtári Híradó, 33.évf. 1989. 2.sz. 5-6.p.
5. Tájékp a könyvtári díjak felemelése után. 1-2. In: Könyvtári Levelező/lap, 1989. 1/2.sz. 4-5.p., 5.sz. 3.p.
6. BARTOS Éva – KISS Jánosné: Emelkedő díjak – csökkenő olvasótábor? 1-2.r. In: Könyvtári Híradó, 33.évf. 1989. 9.sz. 1-3.p., 10.sz. 6-8.p.
7. PAPP István: Könyvtárpolitika és közművelődési könyvtárak finanszírozása Magyarországon. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1993. márc. 19-24.p.
8. OROSZ Bertalanné: A megyei könyvtárak gazdasági helyzete, 1996. Eger, 1996. [16] lev. Kézirat
9. HOFFMANN Istvánné: Az információ áru és nem áru. In: Könyvtáros, 37.évf. 1987. 11.sz. 648-653.p.
10. FEKETE Gábor: A közkönyvtár szociális-piaci modellje. In: Könyvtári Figyelő, 36.évf. 1990. 3/4.sz. 223-231.p.
11. ALFÖLDINÉ DÁN Gabriella: Könyvtárfinanszírozás és -működés : megoldás-e a nonprofit?. – Bp. : OSZK, 1996. – 58 p. – (Korszerű könyvtárak – korszerű módszerek : a könyvtári menedzsment füzetei ; 2.)
12. ALFÖLDINÉ DÁN Gabriella: Fókuszban a nonprofit. 1-2. r. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 43.évf. 1996. 11-12.sz. 428-434.p., 1997. 7-8.sz. 251-257.p.
13. GYÖRGYNÉ JUHÁSZ Katalin 1994: Tisztelt Cím! Kedves Levelező/lap! In: Könyvtári Levelező/lap, 1994. 10. sz. 19.p.
14. MAJTÉNYINÉ TÚRI Katalin: Vállalkozások a Szentesi Városi Könyvtárban. In: Csongrád Megyei Könyvtáros, 24.évf. 1992. 3/4.sz. 195-199.
15. MAJTÉNYINÉ TÚRI Katalin: i.m.
16. GOSZTONYI Tibor: Más mint a többi, avagy az ibrányi nem hagyományos közkönyvtár. In: Könyvtári Kis Híradó, 1.évf. 1996. 3.sz. 3-4.p.
17. HERMANN István: Miért akar egy könyvtárigazgató nyomdát? In: Könyvtári Levelező/lap, 1992. 2.sz. 23-24.p.
18. GOSZTONYI Tibor: i.m.
19. MAJTÉNYINÉ TÚRI Katalin: i.m.
20. NEMÉNYI László: Mi lesz veled, közkönyvtár? Egy közérzet ürügyén arról, ami kiváltotta. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1996. jún. 41-47.p.
21. PAPP István: i.m.
22. PAPP István: A könyvtárpolitika aktuális kérdései Magyarországon. In: Könyvtári Figyelő, U.f. 2.évf. 1994. 4.sz. 536-546.p.
23. KATSÁNYI Sándor: Tendenciák és illúziók. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1993. aug. 3-10.p.
24. Minisztériumi állásfoglalás egyes könyvtári szolgáltatások térítési díjairól. In: Könyvtáros, 38.évf. 1988. 12.sz. 747-748.p.
25. KISS Gábor: A megyei és városi könyvtárak, valamint az integrált intézmények állapota és szolgáltatásai a Dunántúlon. In: Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1997. különszám. 14-23.p.
26. PALLÓSNÉ TOLDI Márta: Regionális szakmai véleménycserék. In: Vas Megyei Könyvtárak Értesítője, 19.évf. 1989. 2.sz. 1-5.p.
27. BALÁZS Béla: A közösség pénzügyi támogatásának szerepe a Deák Ferenc Megyei Könyvtár fenntartásában. In: Könyvtáros, 39.évf. 1989. 9.sz. 535-538.p.
28. HALÁSZ Béla: Lehet ingyen is? In: Könyvtáros, 39.évf. 1989. 8.sz. 461-462.p.
29. BALÁZS Béla: i.m.
30. BEREZC Katalin: Lehetnek-e rentábilisabbak a könyvtári szolgáltatások? In: Orvosi Könyvtáros, 30.évf. 1990. 1.sz. 14-16.p.
31. KATSÁNYI Sándor: Tűnődés. A FSZEK díjtétel-politikájáról. In: Könyvtári híradó, 41.évf. 1997. 3.sz. 5-6.p.
32. KARÁCSONYI Rózsa: A könyvtárközi kölcsönzésről. In: Könyvtári Figyelő. U.f. 2.évf. 1992. 3.sz. 415-418.p.
33. KÜRTI Lászlóné: A közvetlen nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés kérdései. In: Könyvtári Figyelő, U.f. 2.évf. 1992. 3.sz. 419.p.
34. PALLÓSNÉ TOLDI Márta: A könyvtárközi kölcsönzés finanszírozása. In: Könyvtári Figyelő, U.f. 2.évf. 1992. 3.sz. 420.p.

35. TÓTH Gyuláné: Könyvek mennek, könyvek jönnek, de mennyiért? Húsvéti levelet hozott a posta... In: Könyvtári Levelező/lap, 6.évf. 1994. 4.sz. 21.p.
36. PALLÓSNÉ TOLDI Márta: Meddig atomizálódunk még? In: Könyvtári Levelező/lap, 6.évf. 1994. 4.sz. 21-22.p.
37. KARÁCSONYI Rózsa: ...hát ebben az országban már mindegy lehet? In: Könyvtári Levelező/lap, 6.évf. 1994. 4.sz. 22-23.p.
38. RÁDY Ferenc: Gondolatok a könyvtárközi kölcsönzésről. In: Könyvtári Figyelő, U.f. 5.évf. 1995. 1.sz. 20-22.p.
39. HERCZIGNÉ MLAKÁR Erzsébet: A megyei könyvtárak szolgáltatásainak áráiról. In: A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtárának Évkönyve 1996. 9-15.p.
40. ZSIGRI Mária: Mennyibe kerül? Körkép a könyvtárak szolgáltatási díjairól. In: A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője, 27.évf. 1997. 1.sz. 31-34.p.
41. CSEREY Lászlóné: Az egyetemi könyvtári szolgáltatások árainak összehasonlító vizsgálata. In: Könyvtári Levelező/lap, 9.évf. 1997. 5.sz. 5-6.p.
42. VASAS Livia – SZABÓNÉ SZÁVAY Judit: Szolgáltatások és szolgáltatási díjak az orvosegyetemi könyvtárakban. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 45.évf. 1998. 2.sz. 67-70.p.
43. AMBRUS Zoltán: Miért szűnt meg a beiratkozási díj a megyei könyvtárban? [Riporter] Péntes. In: Békés Megyei Népújság, 1987. jan. 6.
44. HALÁSZ Béla: i.m.
45. TILCSIKNÉ PÁSZTOR Ágnes: Sikerkönyvek, Sikerkönyvtár, sikeres olvasmányok. In: A Vas Megyei Könyvtárak Értesítője, 24.évf. 1994. 1.sz. 26-29.p.
46. CSEREY Lászlóné: i.m.
47. ALFÖLDINÉ DÁN Gabriella: Könyvtárgazdaságtan. 2. [rész], Könyvtári rendszer, költségszámítás, árképzés. In: Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 40.évf. 1993. 1.sz. 3-6.p.

A szövegben előforduló rövidítések jegyzéke:

ÁOTE	Állatorvostudományi Egyetem
BKE	Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem
BME KTK	Budapesti Műszaki Egyetem. Könyvtár és Tájékoztatási Központ
DOTE	Debreceni Orvostudományi Egyetem
ELTE TFK	Eötvös Loránd Tudományegyetem. Tanárképző Főiskolai Kar
FSZEK	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
GATE	Gödöllői Agrártudományi Egyetem
JATE	József Attila Tudományegyetem
JPTE	Janus Pannonius Tudományegyetem
KLTE	Kossuth Lajos Tudományegyetem
OMgKDK	Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ
OMIKK	Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár
OPKM	Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum
SOTE	Semmelweis Orvostudományi Egyetem
SZÁMALK	Számítástechnika-alkalmazási Vállalat

MANCE

Könyvtáros kollégáink figyelmébe ajánljuk *MANCE* nevű könyvtártudományi folyóiratcikk-adatbázisunkat.

Üzemeltetéséhez szükséges a MicroSIS program min. 3.0 változata.

A kurrens anyag éves előfizetési díja 5800.- Ft + ÁFA. Az aktualizálást lemezen vagy az Interneten szállítjuk negyedévenként.

Lehetőség van az adatbázis visszamenőleges megrendelésére 1986-ig, évenként 3000.- Ft + ÁFA térítés ellenében.

Előfizetési szándékukat jelezzék számunkra, hogy átutalási számlát küldhessünk.

Az adatbázis megrendelőinek az időközben kifejlesztett új funkciókat (on-line help, találatválogató program) térítésmentesen átadjuk: a tárgyi keresést megkönnyítő online tezaurusz ára: 8000.- Ft + ÁFA.

További információkért forduljon a *MANCE* szerkesztőihez a 224-3796-os telefonon, vagy a novak@oszk.hu e-posta címen.

Várjuk megrendelésüket!

OSZK KMK Könyvtártudományi Szakkönyvtár
1827 Budapest, Budavári Palota F. épület

